

Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2007. – 268 с.

6. Томме Л.Є. Исследования готовности детей с тяжелыми нарушениями речи к обучению математики // Дефектология. – 2007. – №5 С. 33-41.

In the article certainly, that difficulties of mastering of arithmetic tasks by junior schoolchildren with heavy violations of broadcasting stipulating an exhalation for them of base psychical processes of cognitive activity. And that is why, errors in the process of untiing of arithmetic tasks at this category of children arise up on all stages of her untiing. Not having regard to that the separate features of mastering of educational material were educed by children from ТПМ and reason, this problem did not lose the actuality and today.

Keywords: analysis, arithmetic problem, answer, thinking, unties, synthesis, abbreviated notation, type sum.

Отримано 23.2.2012

УДК 376:81'367

Ю.Б. Сорочан

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ У МОВЛЕННЄВОМУ ОНТОГЕНЕЗІ У ДІТЕЙ ІЗ МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ

Стаття містить узагальнені дані теоретичного аналізу проблеми формування синтаксичної структури речення в онтогенезі; знайомить з історичним походженням терміну "синтаксис", висвітлює розширену ієрархію синтаксичних одиниць, розкриває типи та роль предикатів, як необхідної умови оволодіння дитиною синтаксичним рівнем мовлення.

Ключові слова: моторна алалія, синтакса, мовленнєве висловлювання, синтаксична структура, синтаксичні одиниці, предикат, сукцесивний синтез.

Статья содержит обобщенные данные теоретического анализа проблемы формирования синтаксической структуры предложения в

онтогенезе; знакомит с историческим происхождением термина "синтаксис", освещает расширенную иерархию синтаксических единиц, раскрывает типы и роль предикатов, как необходимое условие овладения ребенком синтаксическим уровнем речи.

Ключевые слова: моторная алалия, синтакса, речевое высказывание, синтаксическая структура, синтаксические единицы, предикат, сукцесивный синтез.

Одним із найважливіших завдань сучасної логопедії є розробка ефективних методів подолання моторної алалії. Ця мовленнєва патологія є складним симптомокомплексом, який включає порушення як фонетико-фонематичного, так і лексико-граматичного складу мовлення (Р.Є. Левіна, 1960; Л.Ф. Спірова, 1980; Т.Б. Філічева, 1974; 2000; Т.Д. Барменкова, 1996; В.К. Воробйова, 2002; В.П. Глухов, 1987; І.С. Кривовяз, 1996; і ін.).

Особливої актуальності сьогодні набувають дослідження синтаксису дитячого мовлення. *Интерес до цих досліджень широкого кола фахівців пояснюється значущістю синтаксису в процесі формування у дітей мовної системи.* У рамках прямої розвідки спробуємо прослідкувати шляхи оволодіння синтаксичним рівнем дітей з моторною алалією на прикладі нормального онтогенезу.

Проблема несформованості граматичної будови мовлення у дітей із моторною алалією розглядалася в роботах багатьох авторів (В.К. Воробйова, 1967; 1986; Б.М. Гріншпун, 1975; Н.С. Жукова, 1976; 1994; В.А. Ковшиков, 1994; В.К. Орфінська, 1960; Є.Ф. Соботович, 1981; Т.Б. Філічева, 2000; С.Н. Шаховська, 1964 і ін.). Найбільш глибоко вивченим питанням цієї проблеми є порушення морфологічної системи мови. Проте особливу значущість має на сьогодні опис порушень синтаксичної системи мовлення у зазначеній категорії логопатів, що пояснюється недостатньою вивченістю цього питання, а також особливим значенням синтаксису в процесі мовоутворення.

Як відомо, специфіка мовомислення найповніше виявляє себе у синтаксичній організації речень та зв'язних висловлювань, оскільки, з одного боку, у створенні синтаксичних одиниць беруть участь усі мовні засоби нижчих рівнів, із другого – саме синтаксичні одиниці – речення – служать для формування і вираження думки, саме в них знаходять вияв прагнення і почуття, а комунікативна функція мовлення здійснюється саме через посередництво синтаксичних конструкцій, які є носіями ментального простору індивіда. Відтак, щодо змісту, синтаксис виступає головним організуючим і впорядковуючим фактором.

У більшості сучасних граматичних праць науковці називають дві синтаксичні одиниці, що є об'єктом синтаксису, – словосполучення і речення. Проте все більшого поширення набуває погляд на розширену ієрархію синтаксичних одиниць, що охоплює, крім словосполучення і речення, також словоформу (елементарну синтаксичну одиницю, наділену семантико-синтаксичним та функціональним потенціалом, – синтаксеми) та надфразну єдність, або складне синтаксичне ціле [1; 4].

Синтаксема, перебуваючи мінімальною (неподільною на синтаксичні одиниці нижчого рангу) синтаксичною одиницею, компонентом синтаксичної структури речення, виступає одночасно носієм певного елементарного смислу (значення) і конструктивним компонентом більш складних побудов, наділена певним набором синтаксичних функцій. На відміну від членів речення, що визначаються на основі синтаксичних зв'язків (а отже, стосуються формально-синтаксичної структури речення), синтаксема виділяється на рівні семантико-синтаксичних відношень і позначає певні явища дійсності.

Оскільки синтаксис поділяється на синтаксис словосполучення, синтаксис простого, синтаксис ускладненого, синтаксис складного речення та синтаксис тексту, то кожне з цих відгалужень єдиного синтаксису має свої специфічні правила й схеми. Оволодіння ними забезпечує, з одного боку, правильну побудову висловлювань різного типу, чітке й дохідливе передавання власної думки, з іншого – правильне розуміння висловлювань співрозмовника.

Аналіз процесу оволодіння дитиною синтаксичним складом мовлення в нормі показує, що формування внутрішньо-мовленнєвої схеми висловлювання відображає ті когнітивні процеси, які протікають у свідомості дитини. Вони відповідні рівню оволодіння наочно практичною і комунікативною поведінкою (О.Ю. Протасова, 1987; І.Н. Горелов, 1978; Дж. Брунер, 1984; Д. Слобін, Дж. Грін, 1976; П.М. Грінфілд, 1984; Д.Б. Ельконін, 1958).

Як відзначає Є.Ф. Соботович, у домовленнєвий період розвитку в процесі спільної наочно-практичної та ігрової діяльності дорослого і дитини у неї виробляється вміння самостійно структурувати певну ситуацію. В результаті цього дитина оволодіває елементами сумісної дії, їх розташуванням, або порядком появи у конкретній послідовності [6].

У роботах А.М. Шахнарович, 1995, А.Є. Супрун, 1968 та ін. переконливо продемонстровано, що у процесі наочних дій дитиною виділяються значущі компоненти ситуації. *Виділення цих компонентів ситуації багато в чому пов'язане з формуванням у дитини типів предикативності, використання яких є необхідною умовою для побудови мовленнєвого висловлювання.*

За дослідженнями А.Н. Корнева та інших, саме проблема відсутності чи нестачі предикатів для побудови фраз та розгорнутих висловлювань займає одне з головних місць у дослідженні граматичного розвитку мовлення в дітей із моторною алалією. Якщо в нормі перші фрази з'являються в 2 роки, то у дітей із моторною алалією цей термін подовжено на 2-3 роки пізніше, але в ряді випадків на початковому етапі дитина лише відтворює просодичний контур фрази, який складається з 2-3 складів та дуже неявно нагадує вищеназану словоформу [6].

Проведений огляд літературних даних із формування синтаксичного рівня в граматичній структурі більшою мірою розкриває питання оволодіння смисловою стороною речення і залишає без уваги проблему розвитку зовнішньої організації висловлювання, яка в контексті нашої статті має домінуюче значення. Згідно з низкою існуючих досліджень, що розкривають закономірності розвитку зовнішнього плану мовлення, цим питанням докладніше займалися Н.В. Захарова, 1955, М.І. Попова, 1956; Н.П. Серебряннікова, 1953, Ф.О. Сохін, 1951; 1959; Т.Т. Аяпова, 1988.

Як відомо, основною формою зовнішньої організації перших мовленнєвих висловлювань дитини в нормі виступає однослівне речення - голоффраза. Ця структура спочатку є якимось звуковим комплексом, що немає постійного регулярного осмислення і використовується "як речення з нерозчленованою (дифузною) семантикою звернення уваги на деякий факт, який дуже вразив дитину" [1; 3].

Перші речення, по суті, є формами домовленнєвого спілкування і мають єдину структуру "діяч-засіб-мета", яка реалізується у двох варіантах:

1) *протоімператив* (дитина за допомогою дорослого бажає отримати предмет);

2) *протодекларатив* (дитина бажає привернути увагу дорослого за допомогою вказівки на предмет).

Дослідження функцій перших однослівних висловлювань дозволило свого часу О.С.Кубряковій виділити чотири основні типи голофрази із властивими їм прагматичними функціями:

1) *залучення уваги дорослого (атракативна функція);*

2) *повідомлення про що-небудь побачене або почуте;*

3) *перевірка гіпотези про те, як називається той або інший предмет (номінативно-референціальний тип);*

4) *запит про що-небудь (прототип питального речення).*

Взагалі однослівні висловлювання ("перформативи"), на думку О.Бейтс, є підґрунтям розвитку мовленнєвих форм спілкування:

мовлення спочатку супроводжує дію, будучи його складовою частиною, супроводжує вказівку, а потім замінює його [3].

Аналіз однослівних висловлювань дитини за П.М. Грінфілд, показав, що первинна форма організації дитячого мовлення - темо-рематична, виникає на етапі однослівних висловів, коли дитина виражає найбільш інформативну, значущу для неї частину інформації. Це виділення пов'язане з механізмами вичленування фігури з фону, характерного для орієнтовного рефлексу: дитина фіксує словом те, що привертає її увагу (предмет, дія).

Поверхнева структура зазначених висловлювань відображає організацію синтаксису внутрішнього мовлення, яке, за словами Л.С. Виготського, "усе складається з одних присудків", при цьому підмет, завжди існуючий у думках, мається на увазі. Ці предикатив-сенси "як би впливаються та впливають один на одного". Отже, за Л.С. Виготським, внутрішнє мовлення є ланцюжком сенсів, починаючи з самого значущого предиката, який уточнюється подальшими. *Такий вид синтаксису, названий Л.С.Виготським смисловим, організовує на ранніх етапах розвитку мови дитини і глибинну, і поверхневу структуру висловлювання, які поки не розчленовані.* Розбіжність цих двох структур, відхід смислового засобу "вглиб" і поява нового, поверхневого типу синтаксування, відбувається, "коли дитина дістає можливість внутрішньої репрезентації і операції більш ніж одним "смисловим відрізком" [6].

Новий спосіб організації висловлювання, який з'являється у дитини після смислового синтаксису та існує паралельно з ним, пов'язаний із розчленуванням ситуації на значущі елементи з додаванням їм семантичних функцій агента, дії, об'єкту, інструменту і носить назву *семантичного синтаксису*.

Часом виникнення семантичного синтаксису за періодизацією О.Н. Гвоздева вважається період двословних речень з аморфних слів-коренів.

Як стверджує Х. Сінклер, виникнення семантичного синтаксису тісно пов'язане з сенсо-моторним розвитком дитини: "на пізнішому ступені словесної репрезентації дитина повторює ту ж еволюцію, яка була нею виконана на попередньому ступені, - ступені безпосередньої дії з об'єктами". При цьому в сенсо-моторному розвитку нею виділяються наступні етапи:

- 1) відокремлювання об'єктів ("знання об'єктів самих по собі");
- 2) координація схем дії між собою, з одного боку, і схем дії та об'єктів, з іншого;
- 3) відокремлювання іншої особи (інших осіб) як суб'єкта дії.

Одночасно суб'єктно-предикативні й об'єктні відносини поки не виражені розгорненою тричленною конструкцією "суб'єкт-предикат-об'єкт" (SPO), а є лише неповними структурами S-P і P-O. О.Н. Гвоздев виділив період у мовленнєвому розвитку дитини, коли нею опускається (хоча і перцептивно усвідомлюється) один із компонентів семантичної конструкції S-P-O. *Такий факт свідчить про те, що об'єднання слів у ряд викликає для дитини певну трудність, що, на думку Є.Ф. Собонович, пояснюється несформованістю у цьому віці операції суцесивного синтезу, який реалізовує зв'язок елементів ситуації і відповідних їм словесних знаків в систему.*

За визначенням А.Є. Супрун, побудовані на цьому етапі дво- (а згодом трислівні) речення передають наступні типи семантичних конструкцій :

1) *суб'єкт - предикат* ("Ляля бай" - Лялька спить)

2) *предикат - локатив* ("Тям бай!" - Там спати!)

3) *предикат - об'єкт* ("Дінь патя!" - Одягни плаття!) та ін.

Особливістю цих речень є відсутність граматичного зв'язку між словами: дитина об'єднує слова, позв'язуючи їх тільки інтонацією, спільністю ситуації, при цьому слова вживаються в аморфній, незмінній формі.

На думку О.Н. Гвоздева, 1961, Д. Слобіна та інших, речення цього періоду відрізняються від таких, що використовують дорослі, отже, вони не запозичені зі сторони, а самостійно побудовані дитиною з окремих слів.

Названі конструкції виявляють себе перш за все в наступних рисах :

1) у відсутності морфологічних засобів зв'язку (поява за словом-реченням речення з 2-3 безформних слів);

2) у контактному розташуванні суб'єкта і об'єкта дії, що характерне для рівня смислового синтаксування;

3) у порядку слів, що характеризує еволюцію речення у дитини (слово, що представляє нову ланку (наприклад, предикат), займає останнє місце).

На сучасному етапі дослідники дитячого мовлення одностайні в думці, що оволодіння семантично мотивованими поняттями суб'єкта дії, дії або стану, об'єкта і так далі передують оволодінню формально-граматичним синтаксисом.

Початок формування цього способу організації висловлювання визначається появою стійкого порядку S-P-O, продуктивним узгодженням підмета і присудка, активним вживанням особистих займенників, що характерний для всього періоду засвоєння граматичної структури речення.

У цей час формується здатність використовувати морфологічні засоби мови для виразу синтаксичних відносин, а також відбувається зміна структури речень, що вживаються у сторону збільшення обсягу.

Процес розростання простого речення має свої характерні особливості. До цього часу дитина починає використовувати короткі речення (*S-P-O*, *S-P-L*), проте уміння виражати думку в формі поширених речень формується у нього не відразу і, на думку В.І. Ядешко (1956), полягає в наступному:

1) замість виразу думки за допомогою одного поширеного простого речення з великою кількістю членів діти 3-5 років використовують два коротких, що стоять один за одним. Для таких речень характерна наявність опорних слів, які повторюються в обох реченнях, а також те, що зміст другого речення більш повно розкриває зміст першого (Там скрізь, у полі... Скрізь розквітали маки. Вони поклали телеграму. Вони в залізну коробку поклали і потім викинули [3];

2) значне збільшення обсягу простих речень відбувається за рахунок уживання слів (груп слів), промовців у ролі однорідних членів речення (найчастіше присудків і доповнень).

Такі ж особливості спостерігаються у процесі побудови дітьми складних речень.

У цілому, розгортання структури речення, зростання в ньому кількості слів слід розглядати як показник збільшення кількості зв'язків та відношень, які виражаються в мові, що є наслідком розвитку дитячого мислення.

Аналіз літературних даних, присвячених проблемі формування синтаксичної структури речення в онтогенезі, дозволив зробити наступні висновки:

1. У процесі онтогенезу дитина по-різному оволодіває семантичним (психологічним) і фазичним планами мовлення. Зовнішнє мовлення розвивається від слова до речення, внутрішнє, навпаки, від речення до слова. Така особливість пояснюється цілим комплексом чинників, таких як: нерозчленованістю процесів сприйняття, недостатньою сформованістю аналітико-синтетичної діяльності, обмеженими можливостями артикуляційної моторики і т.д. Проте ці особливості носять функціональний характер і зникають в процесі розвитку дитини у порівнянні з моторними алаліками.

2. Еволюція поверхневої структури речення відображає поступовий механізм структуризації дійсності (смісловий - семантичний - поверхневий синтаксис).

3. Процес оволодіння граматичними узагальненнями у сфері синтаксису стає можливим тільки під час сформованості у дитини наступних операцій (Є.Ф. Соботович, 1997):

- а) смислової структуризації наочної ситуації, виділення в ній основних семантичних одиниць;
- б) встановлення смислових відношень між виділеними елементами ситуації;
- в) співвідношення елементів ситуації з їх мовним позначенням;
- г) засвоєння синтаксичного значення слова у структурі вислову;
- д) диференціація граматичних класів слів [1; 3; 4; 6].

Список використаних джерел

1. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М.: Просвещение, 1979. – 416 с.
2. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения (На материале русского языка) // История советского языкознания: Некоторые аспекты общей теории языка: Хрестоматия / Сост. Березин Ф.М. – М.: Высшая школа, 1981. – 451 с.
3. Горелов И. Н. Функциональный базис речи в онтогенезе. – Челябинск: Знание, 1974. – 234 с.
4. Дудик П.С. Из синтаксису простого речення: Синтаксис. Речення. Класифікація речень. Односкладні речення. Неповні речення. Еквіваленти речення. – Вінниця: Факел, 1999. – 123 с.
5. Звегинцев В. А. Предложение в его отношении к языку и речи. – М.: Просвещение, 1976. – 214 с.
6. Корнев А. Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.

The article contains aggregate data of theoretical analysis of problem of forming of syntactic structure of a sentence in ontogenesis; acquaints a "syntax" with the historical origin of term, lights up the extended hierarchy of syntactic units, exposes types and role of predicates, as a necessary condition of capture by a child by the syntactic level of speech.

Keywords: motor alaliya, syntacsa, speech utterance, syntactic structure, syntactic

Отримано 23.2.2012